Les jeux sont faits (De teerling is geworpen)

Overdenkingen naar aanleiding van het congres ‘Het slachtoffer en het strafproces: wat is de toekomst?’

Renée Kool

1 Inleiding

Op 21 februari jongstleden vond in De Fabrique in Maarssen het congres ‘Het slachtoffer en het strafproces: wat is de toekomst?’ plaats. Het congres was georganiseerd door het ministerie van Justitie en Veiligheid. Het was, met respect voor alle inspanningen en goede bedoelingen, vooral een bijeenkomst waarop minister Dekker van Rechtsbescherming en zijn ambtenaren hun visie op de toekomst van het slachtoffer *in* het strafproces presenteerden. ‘*Les jeux sont faits*’, zoveel was duidelijk. De genodigden konden op de rijdende (snel)trein springen of deze laten passeren en zich de vraag stellen of de gepropageerde notie van rechtsbescherming er een was die een minister van Rechtsbescherming waardig is?

Ik verwoord het scherp en hoop dat dit niet resulteert in een uitsluiting voor een volgend congres. Maar de besluitvorming over een zo fundamenteel thema als de toekomst van het slachtoffer *en* (let op de cursivering!) het strafproces is gebaat bij argumentatie en een kritisch weerwoord, met inachtneming van ieders verantwoordelijkheid. Voor de duidelijkheid: ook ik vind dat het slachtoffer een evenwichtige positie behoeft *in* het (ruim opgevatte) strafproces en juist daarom baart het te Maarssen gepresenteerde programma mij zorgen. Om zicht op zaken te krijgen volgt eerst een kort verslag van het congres, waarna ik kanttekeningen plaats bij het ministeriële beleid. Van belang is op voorhand op te merken dat in het programma weinig tot geen aandacht was voor het herstelrecht. Dat is overigens ook het geval voor de lopende moderniseringsoperatie van het Wetboek van Strafvordering.¹ Dat gegeven hangt, zoals ik hieronder zal aangeven, samen met het beeld van slachtofferschap dat ten grondslag ligt aan het ministeriële beleid.

2 Het congres door de ogen van een genodigde

Maar eerst een kort verslag van ‘bevindingen’. Het congres was het eerste in zijn soort en opgezet volgens de leest van de eerdere congressen over de modernisering van strafvordering. Anders dan die laatste congressen was deze bijeenkomst niet gericht op consultatie, maar bedoeld om de genodigden te doordringen van de juistheid van de uitgezette beleidskoers. Het onthaal was gastvrij, maar de ruimte tot meedenken – of beter nog: tegendenken – was (te) beperkt. In de och-

1 J. Claessen, Herstelrechtvoorzieningen in het (nieuwe) Wetboek van Strafvordering: geen luxe maar noodzaak met het oog op de realisering van een humane rechtspleging. *Tijdschrift Modernisering Strafvordering*, 2018, nr. 2, p. 81-92.

tend spraken minister Dekker en barones Newlove.² Haar verhaal was persoonlijk en pijnlijk en in die context was haar oproep tot versterking van de slachtofferrechten in het strafproces begrijpelijk. De luisteraar heeft bij zulke 'grote verhalen' weinig weerwoord; de tragedie is te groot en het richten van een weerwoord te schofferend. Maar daarmee wordt de genodigde wel de pas afgesneden om tegen te spreken, en doet het beeld van een ideaaltypisch slachtofferschap opgeld. Dat beeld overheerste op het congres en vormt het vertrekpunt voor het gepresenteerde beleid. De werkelijkheid is echter, zoals we weten, diffuser en het focussen op een (te) eenzijdig slachtofferbeeld scherpt de reeds bestaande dichotomie tussen verdachte en slachtoffer verder aan.

In de middag was er dan toch een mogelijkheid tot inbreng door de genodigden. Er waren vijf parallelle workshops georganiseerd, dus men moest kiezen. Opvallend was dat de meeste van deze workshops een presentatie van actuele onderzoeksprojecten betroffen. Dat is op zichzelf relevant en sluit debat niet uit, maar tegelijkertijd versmalt zo'n opzet de mogelijkheid tot discussie. Of er is gediscussieerd op 'het scherpst van de snede' heb ik niet kunnen vaststellen, maar ik had ingetkend op de in dit opzicht meest beloftevolle workshop: het debat tussen de advocaten Korver en Plasman over 'De ontwikkelingen van het slachtoffer in het strafproces in de toekomst'. Het werd een respectvol debat onder heren. Beide inleiders zijn gepokt en gemazeld als strafrechtadvocaat en konden zich goed verplaatsen in elkaars standpunten, die dan ook met de nodige nuance werden gepresenteerd. Ook Plasman, die was genodigd als criticus van slachtofferrechten, gaf aan oog te hebben voor de positie en noden van het slachtoffer. Hij pleitte (onder meer) voor de invoering van een tweefasenproces. Korver, als representant van de slachtofferadvocatuur, gaf op zijn beurt blijk oog te hebben voor het behoud van een rechtstatelijk strafproces.

De inbreng vanuit de zaal liep uiteen: het tweefasenproces, de regeling inzake schadevergoeding, het gebrek aan sanctionering van niet-naleving van slachtofferrechten, de noodzaak oog te hebben voor de secundaire victimisatie van nabestaanden en, jawel, de betekenis van herstelrecht kwamen aan bod. Die laatste, overigens ferme inbreng viel in de setting van de voelbaar aanwezige dichotomie tussen het slachtoffer en de dader tussen wal en schip. Tekenend in dit verband ook was dat de verdachte gedurende de middag in de regel werd aangeduid als dader. Begrijpelijk, maar indachtig de ministeriële opdracht te waken voor de 'rechtsbescherming' roept het vragen op. Juist de noodzaak gepast respect te betonen voor de ervaringen van slachtoffers en hun nabestaanden vraagt om een betere balans dan geboden te Maarssen, want de kern van het strafproces is een gewaarborgde waarheidsvinding en legitieme sanctionering; daarover hieronder meer.

Na een korte pauze keerden we terug naar de grote zaal voor de paneldiscussie. Het moet mij van het hart: het vrouwelijke deel van de denkers was minimaal vertegenwoordigd. Rosa Janssen, directeur van Slachtofferhulp Nederland, werd geflankeerd door vier mannelijke hoogleraren: Jan van Dijk, Marc Groenhuijsen,

2 Barones Newlove is Victim's Commissioner en lid van het Supreme Court van England & Wales. Zij sprak in de eerste hoedanigheid.

Renée Kool

Wouter Veraart en Henri Beunders. Bovendien ontbrak wederom het herstelperspectief: was het niet mogelijk geweest om Judith Uitermark uit te nodigen zitting te nemen in het panel?³ Maar wie weet was dat wel gebeurd, maar moest ze verstek laten gaan? De toonzetting van het congres deed echter anders vermoeden.

De zetelverdeling van het panel was bewust gekozen en liep in de lijn van voorstanders naar tegenstanders van een (verdere) verruiming van de positie van het slachtoffer in het strafproces. Die laatste positie werd vertegenwoordigd door Veraart en Beunders, waarbij het vooral de eerste was die recht deed aan de nevenschikking geduid in de congresstitel: het slachtoffer *en* het strafproces. Hij vroeg aandacht voor het behoud van het rechtstatelijke karakter van het strafproces en de daarmee samenhangende wederkerigheid van de rechtsbetrekkingen. Ook toen het debat hoog oplaaide naar aanleiding van de door Beunders bekritiseerde emotionalisering van het strafproces bluste Veraart de brand door te wijzen op het onvruchtbare van het benadrukken van de slachtoffer/dader-dichotomie. Toen Janssen vervolgens benadrukte dat het aanspraak maken op een correcte naleving van slachtofferrechten geen synoniem vormt voor het door de rechter 'onder een wollen dekentje leggen van het slachtoffer', keerde de rust terug. En zo leken de panelleden toch een gezamenlijk standpunt te betrekken, maar wat dat precies inhield voor de (verdere) ontwikkeling van de positie van het slachtoffer in het strafproces werd mij niet duidelijk. Ergens passeerde nog de op stapel staande verschijningsplicht voor de verdachte in wiens zaak aanspraak wordt gemaakt op het spreekrecht.⁴ Maar verder dan het gememoreerde tweefasenproces en een pleidooi voor versterking van met name de afdwingbaarheid van de slachtofferrechten, met als tegenhanger de wederkerigheid van de rechtsbetrekkingen, kwam het niet.

3 Voortgaande formalisering: aanspraken op een fair trial voor het slachtoffer

Aan het einde van het congres maakte ik de stand van zaken op en toetste bij enkele mij bekende (herstel)denkers wat hun observaties waren: waren we verder gekomen met het debat over de toekomst van de positie van het slachtoffer *en* het strafproces, of vormde het besprokene een herhaling van zetten? De indruk was het laatste, maar ook dat is betekenisvol.

Gedurende het congres rijpte bij mij het besef dat er in toenemende mate sprake is van een splitsing in het denken rondom de positie van het slachtoffer. Op wetgevingsniveau ligt de focus op slachtoffers van ernstige gewelds- en zedenmisdrijven, met daaraan verbonden streven naar het creëren van een *fair trial* voor deze

3 Voor de Vlaamse lezer: Judith Uitermark is de rechter in de Rechtbank Noord-Holland en coördinator Mediation in Strafzaken binnen de Rechtspraak.

4 M. van Noorloos, 'Keeping up appearances'? De verschijningsplicht van de verdachte bij de terechtzitting en de uitspraak. *Tijdschrift Modernisering Strafvordering*, 2018(2), 126-136. Zie voor de (afwijzende) reactie van de Raad voor de rechtspraak: www.rechtspraak.nl/SiteCollectionDocuments/2018-30-advies-uitbreiding-slachtofferrechten.pdf.

groep slachtoffers. In de praktijk van de strafrechtsketen en zeker op belendend beleidsniveau tekent zich echter een divergentie af in de werkstromen en daaraan verbonden afdoeningswijzen. Naast de maatwerkzaken zijn er bulkzaken afgedaan via de ZSM-werkwijze⁵ en de categorie Regulier, ofwel: de middelzware zaken. De minister lijkt vooral de maatwerkzaken op het netvlies te hebben, maar binnen de opgeld doende afdoening door het Openbaar Ministerie wordt in toenemende mate gezocht naar het 'betekenisvol afdoen', in welk kader er (ook) aandacht is voor de inzet van mediation.⁶ Daarover ging het echter niet te Maarssen; de aandacht was daar exclusief gericht op de maatwerkzaken, met daaraan verbonden de dichotomie tussen slachtoffer en 'dader'.⁷ Juridisch gezien vertaalt dat zich in een formalisering, geconcretiseerd in het toekennen van wettelijke rechten. Uitgangspunt is dat 'gerechtigheid' niet kan worden bereikt zonder dat het slachtoffer de gelegenheid krijgt desgewenst te participeren. En dat wijst in maatwerkzaken op de wenselijkheid van een *fair trial*, met daaraan verbonden aanspraak op rechtsbijstand voor het slachtoffer.⁸ De rol van de slachtofferadvocaat beperkt zich inmiddels niet meer tot de procesvertegenwoordiging ten behoeve van de vordering door de benadeelde partij (art. 51f Sv).⁹ Ook ten behoeve van de andere slachtofferrechten¹⁰ is in toenemende mate sprake van bijstand via de advocatuur, in het bijzonder ook ten behoeve van de uitoefening van het verruimde spreekrecht (art. 51e Sv). In het oog springend is de toenemende betekenis van aanspraken op slachtofferrechten in het vooronderzoek, zoals het recht op inzage in of toevoeging van stukken (art. 51b Sv). Het op het congres door Slachtofferhulp Nederland nadrukkelijk naar voren gebrachte gebrek aan afdwingbaarheid van deze participatierechten werkt vertegenwoordiging door rechtshulpverleners in de hand en voedt de gedachte aan de wenselijkheid van een *fair trial* voor het slachtoffer. Gerefereerd werd aan ernstige tekortkomingen bij de politie waar het de uitoefening van slachtofferrechten betreft. Een enkele officier van justitie brak nog wel een lans voor de politie, maar er was geen repre-

5 ZSM stond voor: Zo Spoedig Mogelijk afdoen. Het gaat om minder ernstige strafzaken die buitengerechtelijk via het Openbaar Ministerie worden afgedaan. Daartoe is samen met de ketenpartners het zogenoemde ZSM-overleg opgezet, wat neerkomt op een rondetafeloverleg waar de vaste ketenpartners (politie, 3RO (reclassering), Raad voor de Kinderbescherming en Slachtofferhulp Nederland) het Openbaar Ministerie informeren en adviseren over de afdoening van de zaak. Zie onder andere: Renée Kool e.a., *SHN binnen de ZSM*. Den Haag: Boom Juridisch 2018.

6 Kool e.a., 2018, par. 4.13.2.

7 Zie ten deze: Europees Parlement en Raad, Richtlijn 2012/29/EU tot vaststelling van minimumnormen voor de rechten, de ondersteuning en de bescherming van slachtoffers van strafbare feiten, *Pb L* 315, 57, considerans onder 12, waar wordt aangegeven dat slachtofferrechten geen afbreuk mogen doen aan de rechten van de dader, waartegenover considerans onder 19 een slachtofferpresumptie bevat.

8 Richtlijn 2012/29/EU, art. 13.

9 Om in aanmerking te komen voor een toevoeging voor rechtsbijstandverlening aan de benadeelde partij moet een advocaat in het Nederlandse bestel sinds 1 juni 2016 een basiskwalificatie hebben behaald. Sindsdien hebben enkele honderden advocaten zo'n basisopleiding gevolgd (aanbieders zijn: OSR, Sdu en Instituut voor Juridische Opleidingen).

10 Titel IIIA van het Nederlandse Wetboek van Strafvordering bevat een catalogus van wettelijke slachtofferrechten. Daarnaast kent het wetboek nog enkele andere slachtofferrechten, zoals de klachtprocedure van art. 12 Wetboek van Strafvordering.

sentant van die organisatie om een weerwoord te geven. Ik maakte een gedachte-sprongetje en vroeg me af hoe dat dan moest gaan met de naleving van de door de politie op te stellen individuele beoordeling ex artikel 22 van de richtlijn, maar dat terzijde. Belangrijker is de constatering dat er afgaande op het congresprogramma en de stemming aldaar sprake is van een verdere opmars van het slachtoffer *in* het strafproces. Van de in de congresstitel ogenschijnlijk aangeduide vraag naar de positie van het slachtoffer *en* die van het strafproces als geheel bleek aan het einde van de middag weinig over te zijn. Het slachtoffer mag dan formeel weliswaar geen ‘procespartij’ zijn, materieel duiden de tekenen daar wel op.¹¹

4 (G)een aanspraak op wederkerigheid?

We moeten ons bezinnen op de wederkerigheid van de rechtsbetrekkingen, op het congres verwoord door Veraart. Eerder vroegen Crijns en ik daar al aandacht voor, en voor ons anderen.¹² De stelling van Groenhuijsen, herhaald tijdens de paneldiscussie, dat geen sprake is van een ‘zero sum game’ lijkt steeds minder houdbaar te worden.¹³ (Rechts)theoretisch gezien heeft Groenhuijsen gelijk: de aanspraken van het slachtoffer interfereren formeel niet rechtstreeks met die van de verdachte, want de slachtofferaanspraken zijn verticaal gesitueerd in de relatie tot de strafvorderlijke overheid.¹⁴ Maar waar aan het slachtoffer als ‘procesdeelnemer’ iets wordt gegeven, heeft dat onherroepelijk effect op de positie van de verdachte. Dat betekent niet dat er per se afbreuk aan diens processuele rechten wordt gedaan en dat we door de bodem van het gewaarborgde strafproces zouden zakken. Zeker niet, maar dat de uitbouw van de slachtofferpositie de positie van de verdachte raakt en een evenwichtige afweging behoeft, is duidelijk. Beiden hebben belang bij een evenwichtig ingericht strafproces, zeker nu de aan het slachtoffer te bieden positie kleurt in termen van een *fair trial*. Het uitgangspunt, neergelegd in artikel 1.1.1.4 van Boek 1 van het gemoderniseerde Wetboek van Strafvordering, is veelzeggend: ‘Strafvordering geschiedt op een wijze die recht doet aan de belangen van het slachtoffer.’ Zeker, maar waar staat de tegenhanger? De regel dat ‘strafvordering dient te geschieden met inachtneming van de belangen van de verdachte’? Daar ligt een lastige opdracht voor de overheid, want het is aan het slachtoffer, noch aan de (zich verwerende) verdachte om dat evenwicht te vinden. De vraag echter is of de wetgever en het beleid zich op dit moment voldoende rekenschap geven van de precare evenwichtsoefening die

11 Zie eerder ook: B.F. Keulen, Het slachtoffer, de modernisering van het Wetboek van Strafvordering en de rechter. *Strafblad*, 2015(3), 240-252.

12 J.H. Crijns & R.S.B. Kool, Afscheid van de strafrechter?. In: Nederlandse Juristen Vereniging, *Afscheid van de klassieke zitting*, Deventer: Kluwer 2016, p. 265-35, i.h.b. par. 5.

13 Zie ook diens: Van de regen in de drup. *Delikt en Delinkwent*, 2018(3), 169-180.

14 Zie voor een fraai uitgewerkt rechtstheoretisch betoog: M.S. Groenhuijsen & N.M. Kwakman, De positie van het slachtoffer in het strafproces. In: M.S. Groenhuijsen & G. Knigge, *Dwangmiddelen en rechtsmiddelen. Derde interim-rapport project Strafvordering 2001*, Deventer: Kluwer 2004, p. 773-978. Voorts toegespitst op de voorstellen van de wetgever van de beklagprocedure: R.S.B. Kool, Modernisering van de beklagregeling ex artikel 12 Sv: ‘Full dress’ voor het slachtoffer?. *Tijdschrift Modernisering Strafvordering*, 2018(2), 119-126.

voor hen ligt en de daarin gelegen (rechtstatelijke) noodzaak recht te doen aan de wederkerigheid van de rechtsbetrekkingen? Minister Dekker geeft zich er in de memorie van toelichting op Boek 1 van het gemoderniseerde Wetboek van Strafvordering rekenschap van, wanneer hij opmerkt dat de gedachte lijkt te hebben postgevat 'dat slachtoffers recht hebben op strafrechtelijk onderzoek en berechting van de verdachte'.¹⁵ Maar daar lijkt het voorlopig bij te blijven, want noch de moderniseringsoperatie, noch de daaruit voortvloeiende ter tafel liggende uitbreiding van de slachtofferrechten getuigt van een voldoende systematische overdenking van de belangen van het slachtoffer in relatie tot die van de verdachte.¹⁶

Zou het congres meer ingestoken zijn geweest op de leest van consultatie en reflectie, zoals het geval was bij de congressen inzake de modernisering van het Wetboek van Strafvordering, dan zou de haast onafwendbare uitkristallisering van de slachtofferpositie tot die van procespartij *sui generis* van een steviger fundament kunnen zijn voorzien. En dat zou niet alleen ten voordele zijn geweest van de rechtstatelijkheid van het strafproces, maar zou ook de aanspraken van het slachtoffer van een steviger rechtstheoretische leest hebben voorzien dan die welke lag besloten in de vooral op victimologische leest geschoeide insteek van het congres. Daarbij moet overigens worden opgemerkt dat die insteek evenmin recht lijkt te doen aan de heterogeniteit van de slachtofferbehoeften: niet ieder slachtoffer herkent zich in de dichotomie met de daaraan verbonden formalisering van afdoening die het vertrekpunt vormt van het ministeriële beleid. Dat de kritiek van Beunder dat de groeiende slachtofferparticipatie aanleiding geeft tot emotionalisering van het strafproces in dat bestek een trap was tegen het zere been van sommige aanwezigen en sprekers is begrijpelijk. Maar de beleidsboodschap dat het slachtoffer recht heeft op een *fair trial* kan niet worden gevoerd zonder oog te hebben voor de (rechts)gevolgen daarvan.¹⁷

De inbreng van eenieder, voor- en tegenstander van slachtofferparticipatie, is van waarde. Mijn aarzeling ligt dan ook niet in het feit dat er debat is, maar in de toonzetting daarvan, stevig ingezet door minister Dekker. Die deed, ik zeg het dan toch maar zo, zijn titel als minister van Rechtsbescherming onvoldoende eer aan. Zeker, in zijn toespraak wees ook hij op de noodzaak van het behoud van een gewaarborgd strafproces, maar die opmerking kwam 'lang na de komma'. Minister Dekker is een overtuigd man, en dat is een mooi gegeven, maar 'rechtsbescherming' is uit de aard van de zaak iets waar alle burgers in welke hoedanigheid dan ook recht op hebben. Na het congres is mijn overtuiging dat de uitbouw van de rechtsbescherming van het slachtoffer – en dan heb ik het hier alleen over de 'uitbouw op papier' – niet in evenwicht is met die van de verdachte, echter enkel toegenomen.

15 Memorie van toelichting op boek 1, p. 10 (zie ook p. 7); te vinden op: www.rijksoverheid.nl/documenten/kamerstukken/2017/02/07/memorie-van-toelichting-vaststellingswet-boek-1-van-het-nieuwe-wetboek-van-strafvordering-strafvordering-in-het-algemeen.

16 Kool, 2018.

17 Crijns & Kool, 2017, par. 8.

5 Hoe nu verder?

De vraag 'hoe nu verder' valt op dit moment niet te beantwoorden. Er speelt te veel en we zijn lerende hoe om te gaan met gerechtvaardigde aanspraken van slachtoffers. Hoe kunnen deze in een strafprocessuele setting worden verenigd met de belangen van de verdachte? Als we dat uitgangspunt prijsgeven, is er geen sprake meer van gecontroleerde staatsmacht, maar hangt de mate van rechtsbescherming recht evenredig samen met die van het slachtoffer. En 'het slachtoffer' heeft vele gezichten en wisselende behoeften. In de (post)moderne samenleving meet het (potentieel) geschade individu zich tegenover de (potentiële) schender aanspraken aan op autonomie en bescherming van overheidswege. De 'ander' vormt een permanente bedreiging en herkenning van elkaar dreigt verloren te gaan in de veelheid van richting de overheid geventileerde (rechts)aanspraken. Dat werkt (verdere) vervreemding en uitvergroting van aan het menselijk samenleven inherente conflicten en rechtsschendingen in de hand, en staat mogelijkheden tot differentiatie in de richting van een meer 'betekenisvolle afdoening' in de weg.¹⁸

Onderscheid moet worden gemaakt tussen maatwerkzaken en standaardzaken. De eerste zien op indringende rechtsschendingen en vragen om een publiekrechtelijke afdoening waarbinnen ruimte is voor inbreng van het slachtoffer. Diens historisch opgebouwde achterstandpositie is aan herziening toe. Maar het strafrecht vraagt ook om beheersing en een juiste maatvoering, en na Maarssen lijken we daarvan juist weg te drijven. Er tekenen zich contouren af van een zich verscherpende rechtsstrijd met aanspraken op een '*full*' *fair trial* van de zijde van het slachtoffer én de verdachte. Daartoe kan een legitieme aanleiding zijn: in maatwerkzaken vormt de aanspraak op een *fair trial* sui generis voor het slachtoffer een uitdrukking van erkenning van diens rechtsburgerschap. Maar de aanspraak op een *fair trial* van de verdachte blijft ook staan en beide posities moeten in evenwicht worden gebracht. Niet alleen om te voorkomen dat er afbreuk wordt gedaan aan het rechtstatelijke karakter van het strafproces, maar juist ook om geen valse verwachtingen van de uitkomsten daarvan te wekken bij slachtoffers. Een goed gevoerd strafproces kan bijdragen aan verwerking en de behoefte van het slachtoffer aan erkenning, schadevergoeding en inspraak voeden, maar de tragiek van het slachtofferschap blijft. En daar ligt dan een uitdaging voor het herstelrecht, ook voor de op het congres geadresseerde maatwerkzaken. Daar vraagt de ernst van de zaak weliswaar om publiekrechtelijke waarheidsvinding, maar dat hoeft aan toepassing van herstelrecht, in het bijzonder de slachtoffer-daderbemiddeling, niet in de weg te staan. Zo'n spoor kan vooraf, gelijktijdig of achteraf aan het strafproces lopen en doet geen afbreuk aan het rechtsgehalte van het strafproces. Integendeel, het biedt kansen op herstel en resocialisatie die het traditionele strafproces en de daaraan verbonden sancties niet kunnen bieden.

Het op zo zinvol mogelijke wijze afdoen van ernstige strafbare feiten blijft een moeilijke evenwichtsoefening en de aanspraken van het slachtoffer op respect en *redress* vormen daarin een essentieel gegeven. Die behoeften worden in het hui-

18 Crijns & Kool, 2017, par. 9.

dige beleid eendimensionaal vertaald in een focus op retributie en schadevergoeding en dat sluit kansen op andere vormen van rechtsherstel uit. Dat dient niet alleen de slachtofferbelangen, maar ook die van de gemeenschap, want afstraffing in de vorm van 'koude opsluiting' genereert weinig leereffect. Daarentegen biedt een architectuur als het herstelrecht – juist ook in maatwerkzaken – mogelijkheden tot het 'in persoon aanspreken' van de dader met daarin gelegen kansen op verwerking en lering.¹⁹ De gedachte dat het welzijn van het slachtoffer recht evenredig samenhangt met het lijden van de dader, hetgeen als vertrekpunt geldt binnen het opgeld doende punitief-populistische slachtofferbeleid, is een doodlopende straat.²⁰ Het zou goed zijn op een volgend congres ook het herstelrecht nadrukkelijk te agenderen als zijnde een voor het slachtoffer belangrijke aanspraak. Bijkomend voordeel is dat daarmee uitvoering zou worden gegeven aan Aanbeveling 2018/8 inzake de toepassing van herstelrecht in strafzaken.²¹ Kortom: *'Les jeux ne sont pas encore faits.'*

- 19 R. Kool, Herstel: een communicatieve vorm van wraak. *Tijdschrift voor Herstelrecht*, 2005(3), 24. Zie ook: Zebel c.s. uit welk onderzoek blijkt dat dader-slachtofferbemiddeling zich niet beperkt tot eenvoudiger strafzaken; S. Zebel, W. Schreurs & E.G. Ufkes, Crime Seriousness and Participation in Restorative Justice: The Role of Time Elapsed Since the Offence. *Law and Human Behavior*, 2017 (May), <http://dx.doi.org/10.1037/lhb0000242>.
- 20 Zie: B. van Stokkom, A 'Natural' Right to Revenge? Victim Impact Statements and Penal Populism. In: H. Nelen & J. Claessen, *Beyond the Death Penalty. Reflections on Punishment*. Cambridge: Intersentia 2013, p. 121-138; W. Veraart, Ik lijd dus ik heb rechten. De juridische emancipatie van het slachtoffer. *Ars Aequi* 2013(juli/augustus), 582-590.
- 21 Recommendation 2018/8 XX of the Committee of Ministers to member States concerning restorative justice in criminal matters, https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=09000016808e35f3. Zie ook de bijdrage van Ivo Aertsen in dit nummer.